
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A KRITIKA HELYZETTUDATA

FARAGÓ KORNÉLIA

A kialakult beszédrend futólagos áttekintésével is kitűnik, hogy a felhívások, alkalmak és lehetőségek sűrűjében sokak jelezhettek/jelezték elképzeléseiket, erősebben szólva pozíciójukat a kritikát illetően. Módja nyílt a kritikaelméletnek arra, hogy heves diszkussziók közepette kérdezze az irodalmat a kritikához, az irodalomkritikát az irodalomhoz és az elméletekhez fűződő viszonyáról, mint ahogyan arra is, hogy az elméleteket egymás tükrében vegye szemügyre a kritika vonatkozásában. Nagyjából körvonalazódott már, hogy a kritikának önképe megformálásához miről lehet és miről kell vitatkoznia, mint ahogyan az is, hogy mi az, amiről nem érdemes.

A köztes lét metaforái egyfelől az irodalmi mű és a befogadó (szélesebben: kulturális közösség) közé helyezik a kritikát, másfelől tiszta beszédköziségként írják le, és úgy találják, hogy a kritika mediációként művészet és elmélet/elméletek között válhat igazán jelentéssé. A kritika tehát mint közbülső elem mindenképpen a közvetítési kultúra része és az egyes beszédformák helyzet-tudata, illetve funkcionális beállítódása határozza meg a hármasságok szerkezetét, összefonódását, éppen aktuális hangsúlyait. Feltétlenül fel kell ismer-nünk a pólusokat, amelyek között az éppen vizsgált kritikai gondolkodás él. A provinciális helyzetű és/vagy az erősen (átlag)olvasó-orientált kritikai beszédformák valószerűleg kevésbé a teória és olvasástapasztalat viszonyát, inkább az olvasás szinte reflektálatlan örömmélményét (netán keserveit) örököltik meg. A kritikaolvasó perspektívájára intenzíven számító, aktivitásának teret adó kritika nem csupán jelentést, hanem jelentésadásra való ösztönzést is közvetít stb.

Egy „közbevetett”, felismerhetően különböző kifejezésrendszerben kellene gondolkodnunk, amelyhez képest az irodalom mást mond s főként másképpen

beszél, de némileg bonyolítja a helyzetet az elgondolás, mely szerint a kritika nyelve is művészi jellegű („az irodalomkritika-írás művészet”), illetve a másik, amely szerint maga az irodalom eleve kritikai, forma-, stílus- és nyelvkritikai princípium.

Bár máig az ilyen vonatkozású fejtegetések a legpolemikusabbak (lehet, hogy az oppozíciók mentén szerveződő elgondolások merevségéből, rögzítettségéből eredően), az elméletorientált és elméletellenes, az irodalomtudományos és nem tudományos kritikai beszédformák szembeállítása egyre kevésbé tűnik produktívnak. Az antinomikus látásmódok nyomán sarjadó viták viszont felerősítik a kritika önkritikai magatartását, és arra is módot adnak, hogy dinamizálódjon a kritikaelméleti gondolkodás. Fontolgatni a közeledés esélyeit, vagy kimondani a közeledés esélytelenségét? Míg egyesek a kritikai beszédformák kapcsán antinómiákat érzékelnek, mesterséges dichotómiákat konstruálnak, mások túl szeretnének lépni az effajta gondolkodáson és kritikai önmagukat e dichotómiák, kettősségek áthidalóiként teremtik meg. Ha az egyik vagy a másik pólus helyett egy átkötésben gondolkodunk, akkor szélesebb spektrumban válik megközelíthetővé a tárgykör. Nem kétséges, hogy a folyamatos feszültség, a konfrontáció a két elgondolás között sohasem fog egészen megszűnni, de bizonyos pontokon átfordulhatna egy ötvöződési koncepcióba. A kérdés csupán az, hol vannak ezek a pontok? Ahelyett, hogy elhatárolódnánk bizonyos megközelítésektől, be kell ezeket vonni egy komplexitásba, amely a kritika minden fontos (típusalkotó) elemét, széles tradícióját meg tudja őrizni. Egy ilyen komplexitásból kiindulva az irodalmi-irodalomkritikai jelenségkör egy jóval tágabb fogalmához juthatunk el, mint amilyent egyetlen orientáció nyújtani tud. Amennyiben tehát a többesszámúság irányítja a gondolkodást, egy bizonyos fajta kritikai relativizmus – elvileg egyenértékűnek tekinteni a különböző beszédformákat, mint „helyzettudati megnyilvánulásokat” – az egyes szövegek köré sereglő kritikai beszédek bizonyos nézőpontból nem a harc, hanem az együttműködés szövegei. A kritika globális megismerésére egy ilyen látásmód nagyobb eséllyel adhatna lehetőséget.

Persze ismeretesek olyan elgondolások is, amelyek szerint a kritika egész problémaköre és a kritikai gondolkodás egyszerűen antinomikus rendeződésű, a kritika természetes lételemősége az antinómia: a kritika antinomikus tapasztalatok sora, amelyek valójában az irodalom hasonló természetét képezik le (Novica Milić: *Antinomije kritike*. Novi Sad, 1982).

Az összefelé tartó gondolkodás alapját az a belátás képezhetné, miszerint a kritika nem lehet meg elméleti („tudományos”) előfeltevések nélkül, sőt mi több, az irodalom sem. Egyáltalán, mint szellemi tevékenység elméleti közvetítettségű mindkettő, mint ahogyan minden szellemi tevékenység az. Azt mondhatnánk Kriegerrel, „a teória az ellenzői számára is nélkülözhetetlen”.

Murray Krieger (*Theory of Criticism*. London, 1976 – *Teorija kritike*. Beograd, 1982) szerint ugyanis a kritikai gondolkodás az irodalom lételeme, a poétikai létösszetevőként értett kritika az irodalom elméleti megközelítésének primáris formája. A kritika-diskurzusnak az elmélet gyakorlati beágyazottságáról kellene beszélnie a gadameri elgondolás alapján: „az elmélet maga a gyakorlat”. (Avagy: „a verstan a vers egyik vetülete” – N. N. Á.) A mű egyszerűen nem zárhatja ki a teória felőli olvasat lehetőségét. A hagyomány, amelyben áll, valójában egy olyan teoretikus feltételrendszer, amely többszörösen is befolyásolja a forma- és beszédmódválasztásának elméleti-kritikai mozzanatait. Egyértelműen a mű dönti el viszont, milyen vonatkozásokban kell artikulációs lehetőségekhez jutnia a kritikának, az irodalmi mű elméletigénye jelzi, milyen stratégiákat érdemes választani, milyen típusú reprezentáció képviselheti: olykor a szövegintenció egyszerűen visszautasítja a konvenciókat, a stratégiák és beszédmódok korábról ismert változatait. Felfoghatnánk úgy is, hogy a kritikai beszédformák és a műalkotás voltaképpen értékelés-vitában állnak egymással. Ebből kiindulva, a kritika valójában egy saját szempontú újrakérdés és mint az irodalomban benne rejlő elméleti/kritikai energia erősítése, illetve kikezdése, egy befejezetlen gondolkodási folyamatként is értelmezheti magát.

Alapvető jelentőségű, hogy mindennemű kritikai gondolkodásnak el kell helyezkednie a korabeli elméleti horizonton, s mindez nagyon szerteágazó és többretegű problémakört foglal magában, hiszen az elmélet kirajzolja saját viszonyát a kor értelemmozgásaihoz. Ezért lényeges, hogy mely elméleti irányvonalakban találkozunk az aktuális gondolati áramlatok kritikai intenciói. És ebből a szögből érthető, hogy bár nem elvetendő, miért problematikus mégis a korszerűtlen tudás.

A kéttípusú kritika szembeállításában az a feltűnő, hogy nem hagy helyet az ötvöződő gondolkodások számára, holott az olvasási tapasztalat és az értelmező-ítélkező gondolat mindig egyéni perspektívában jelenik meg, részleges és szituatív, tehát szubjektív. Habermas egyéni kritikai projektumról beszél, egy olyan kritikai szemléletről, amely sem implicit, sem explicit módon nem hivatkozik, tehát az értékelést az egyéni mint projektális rendszer befolyásolja. Wittgensteinnel közelítve meg a kérdést, „az elmélet csupán kísérlet, hogy a kifejezés-mozdulatokat egy »érzéssel« párosítsuk”. Az ítélőképesség, az ízlés erejét valóban nem kizárólag az elméleti tudásban kell megtalálnunk, ha azonban az értékítéletek szempontjait konkrét poetológiai tapasztalatokhoz kívánjuk kötni (de tehetnénk-e más egy poétikai formarendszer esetében), nem zárhatók ki a tanítható, tanulható ismeretek. A kritika beszédében a minőségérzék és a formai stratégiák, szemiotikai mechanizmusok, tematikai komplexumok rendszerszerű megértése kölcsönösen áthatja egymást.

Az elmélet szerepe nem abban jelölhető ki az irodalom recepciójának vonatkozásában, hogy az értékítéletek forrását, megingathatatlan talapzatát jelentené. Relevanciája átlényegítő erejében van és az értékítéletek dinamikus jellegű kialakulásának fényében szemlélhető, ugyanis az elmélet olyan gondolkodásviszonyokat és beszédmódrétegeket teremt, amelyek befolyásoló erővel bírnak az értékítélet diszkurzív dimenzióinak vonatkozásában, a kritikai projektum ilyen megalapozásában. Előfeltevéseihez nem mint rögzítettséghez, a lezártág, a befejezettség metaforáihoz közelít a kritika, az újraíródó, a mozgásban levő dinamikájának érzékelésében lehet fontos a kategóriális és módszertani tisztaság kérdésköre. A rendszer teljes ellenőrzése alatt álló gondolat amúgy sem tudná befogni a poétikai meglepetéseket, a radikális újdonságokat, kimozdítani a berögzült nézeteket. Persze, központi kérdés, megjelenítse-e és mennyiben jelenítse meg a kritika az ítélethez vezető szellemi utat?

A kortárs fenomenológia jelentékeny alakja, Waldenfels, a kritika fogalmát tagolva (*In den Netzen der Lebenswelt*, 1985) különbözteti meg a két- és a többdimenziójú kritikát. Klasszifikációja az irodalomkritika vonatkozásában is tartalmaz releváns mozzanatokot. Eszerint a kétdimenziós kritikának három meghatározó mozzanata van. Ezek a következők: a) a kritika az eszményi állapot és a tényleges állapot feszültségéből indul ki, alapja mindenkor az ideális mérték vagy idealizált cél, amely szerint megítélhető az, ami faktikus, b) a kritika immanens kritikának bizonyul, ha mértékét voltaképpen tárgyában jelöljük ki, méghozzá abban az értelemben, hogy a kritika tárgya valamiképpen el kell hogy ismerje az idealizált mértéket vagy célt, c) a kritikát a megkérdőjelezettség vagy az ellentmondás szituációja váltja ki. Ez a modell azonban Waldenfels szerint csak akkor funkcionál, ha létezik egy általánosított és egységesített mérték, egységes irányulás az idealizált cél felé. Ugyanakkor ez arra ítéli a verbális és nem verbális megnyilatkozásokat, hogy ismételjének, és híján legyenek a kreatív/produktív mozdulatoknak. És mit jelent a többdimenziós kritika fogalma? Elsősorban azt, hogy a kritika in concreto különféle mértékeket alkalmaz a különféle értelmezési sávokon, valamint széttagolja az értelmezés irányait, *kontextuálisan és lokálisan* szenzitívvé téve azokat. Így lehet, így lesz a kritikáról való gondolkodás a komplexitás, s mégis a differenciá stílusa. Ez magában foglalhatja azt a tendenciát is, hogy a különféle értelmezési rendszerek ellentétben állnak egymással, és hogy az adott jelközösségen belül érdekkonfliktusok lépnek fel. A hangsúly mindenesetre a többdimenziós kritika mozgási ösvényeire helyeződik, különösen a kontextuális és lokális szenzitivitásra.

Azon kérdések között, amelyek ma különös kihívást jelentenek az irodalmi kritikaelmélet számára, kétségtelenül kiemelkedő helyet foglal el az esztétikai univerzalizmus és a kulturális differencia viszonyára vonatkozó kérdéskör. Így

a kérdésirány, amely végül is kijelölte e dolgozat kereteit a lokális kontextus problémáiból adódott, és a helyi vonatkozású kisebbségi kritika helyzetudatára vonatkozik.

Mit jelent a kritika kisebbségi kulturális környezetben, ahol az értékekhez való viszonyt bizonyos mértékben a lokális mozgások határozzák meg, ahol az irodalombírálat nem csupán a műhöz, hanem a kultúra egészéhez való viszony különlegesen hangsúlyos formája. S mint ilyen, a szöveghermeneutika kiiktatott modelljét egyfajta kulturális hermeneutikával váltja fel.

Hogyan tekintünk azokra a kritikai beszédformákra, amelyekben tükröződik a megszólalás helyi ideje, és a kisebbségi kontextuális minőségek lesznek az értelmezés alapvető perspektíváivá? Amelyek az emlékezés topografikus kódoltságából kiindulva biztosítanak kiemelkedő szerepet a kisebbségi kulturális jelentéshálóknak az értelemlehetőségek feltárásában és nyitva tartásában. Amelyek a nyelvi-poétikai teljesítményt úgy semmisítik meg, hogy minduntalan egy etnopolitikai elgondolás stratégiáiba írják vissza. Vagy amelyek főként arra kérdeznek, hogy a kisebbségi kultúra mit kezd saját hagyományaival a nemzeti fennmaradást illetően, s hogy bizonyítja-e szóra bírhatóságát az irodalom. Amelyek felértékelik a lokális érdekeltsgű szemléletmódot, a poétikai világertelmezés (kisebbség-)tematikai dimenzióit, a territóriálisan „idetartozót”, a provinciális hagyományoszerkezetet a poétikai konstrukcióban. Amelyek „minőséget tulajdonítanak a saját világhoz, saját kultúrához való hozzátartozásnak” (Radnóti Sándor).

A kritika mint irodalmi tény, mint szellemi magatartás érzekeli kontextuális léthelyzetét, saját keletkezésközegét, megnyilatkozásának téridejét. Nyilvánvaló mármost, hogy mindaz, ami számára megszólaltatható, a helyzetudatát is jellemzi. Kisebbségi lokális kontextusok hálójában módosulhat a kritikai kérdések összefüggésrendszere. Ami nélkülözhetetlennek látszik, az a kisebbségi lokális kontextushoz kötődő kritikai értelmezői képességek, értelmezési irányulások visszacsatolása az elmülethez, a helyi kontextustól tágasabb szemléleti világekhoz.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy a kisebbségi téridőben lokalizált, s ilyen vonatkozásban megszólaló kritika természete különleges. Vannak olyan kisebbségi irodalmi-kulturális hitek és szokások, amelyekről nem tud elvonatkoztatni, és lehet, hogy nem is kell elvonatkoztatnia. Így viszont sokszor kizárólag arról beszél, hogy a műalkotásban megtapasztalhatjuk-e saját kisebbségi érzékenységünket, tudásunkat. Megtörténik, hogy keményen elutasítja a művet, amennyiben nem tapasztalja benne a kisebbségi kulturális, etnopolitikai élmények teremtette önmagát. Mindenesetre az olvasás nem szűkíthető regionálissá, de semmiképpen sem mellőzhető a regionális perspektíva, a regionális olvashatóság felmutatása. A kritikának ebbe a hagyo-

mányba, de a szélesebbe is bele kell olvasnia az adott irodalmi művet. Nagyon lényegesek lehetnek a kontextusokat átfogó elméleti horizontok a kritikai célú megközelítésekben. A kontextusokon átlépő logika biztosítja, hogy ne csak az adott lokális értékviszonylatok szabják meg egy-egy alkotás helyét, érvényességi körét.

A helyi vonatkozású gondolkodás nem zárja ugyan ki a megértés lehetőségét a közösségen kívüli, például a centrális helyzetű kritika esetében, de úgy tartja, más kulturális közegekből, szövegekből közeledve, egy külsőleg tanult perspektívából tekintve, bizonyos dimenzióknak nem tud, nem tudhat olvashatóságot kölcsönözni. És valóban, a centrumnak nincs meg, mert nem lehet meg az a fajta eltávolodottságélménye, amelyben Waldenfelsszel szólva, az otthoni táj lokalitása több mint a szubsztancia esetlegessége. Vannak a lokalitásnak a centrum normatív horizontjában *láthatatlan, felismerhetetlen* megközelíthetőségei. Mégis el kell sajátítanunk a centrum tapasztalatait, mert azok fényében maradtak meg számunkra, hogy mi látszik belőlünk. A kritika, amely zárva marad a világ itteni részével való összefüggés számára, lehet, hogy éppen betöltheti az irodalmi hagyomány és a tapasztalás hiányait. A kulturális tradícióban úgy rögzült, hogy a centrum az univerzalitást követeli, miközben a periféria a lokalitást hangsúlyozza. Mégis azon periódusokat illetően vannak jó helyi tapasztalataink, amelyekben a periféria igenis megvalósította a lokálisból való kilépést. Ez mára átfordult, és minthogy a centrum a lokalitást igényli, sajnos a periféria minden kulturális megnyilvánulásában szinte kizárólag a lokalitást fejezi ki.

A 90-es évek hihetetlenül nehéz körülményei között létezni kényszerülő irodalom aktualizálta azokat a szemléleti dilemmákat, amelyeket Szenteleky Kornél vetett fel 1932-ben. „A mi kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe vevése. (. . .) Elhivatott kritikusunk szerepe valóban a kertészhez hasonlatos, a jó kertészhez, aki szereti virágait. Ha kell, metsszen, gyomláljon, de azt is megértéssel, szeretettel és nagy óvatossággal, nehogy ártson ott, ahol minden fűszálla, minden gyenge rügyecskére szükség van” (*A helyes kritika*. In: *Ugar-törés*, Újvidék, 1963). Jellemző paradoxon, hogy hasonló toleranciagondolatok akkor merülnek fel, amikor teljesen jogos lenne a súlyosan elmarasztaló megközelítés, amikor bizonyos művek tekintetében éppen a kizárólagosságok agresszióját kellene alkalmazni. Ilyenkor a kíméletességgel szemben azért nem érvényesülhet az értékvárás szempontja, mert ilyen tekintetben szinte nincsenek várhatóságok. Egy adekvát elvárási perspektíva érvényesítése egyszerűen nem lehetséges.

Nem tudom megkerülni a kérdést, egy félmondat erejéig érintettem is már. Másként érzékel-e a helyi kritika? Merthogy másként értékel, az kétségtelen.

A minőségérzék és a kritikusai képesség, az ízlés, nagymértékben egy bizonyos kisebbségi módon értett „kulturális meg gondolásnak” rendelődik alá. Igyekszik tehát elismerőre hangolni, engedményekre, finomításokra kész, a kelle ténél mindig toleránsabb magatartású, nagy összefüggéseket talál és erőltet teten lelkesedik, perspektívák vagy kulturális felelősségérzet hiányában olykor harmadvonalbeli művekre sem tud elutasítóan reagálni, egyféle kíméletességi morál nevében etikátlanul túlértékel. A „testközeli” művek vonatkozásában mindig értéklátó, mindig negédesen jóindulatú és egyformán lelkes beszédek leginkább, a viszonylag tisztán kirajzolódó, személyes érdekek mentén szerve ződő reprezentációs törekvések. Egyre jelenvalóbb a kultikus hajlandóságú beszéd a kritikai rendeltetésű szövegekben, és egyre több a nyíltságtól irtózó kritikus. Csak elvétve hallatszik egy-egy mély megbecsülést érdemlő, nagy népszerűségi (és minden egyéb) kockázatot vállaló hang. Mind erősebb ben nem a benyomás, hogy nem az elismerés és kíméletesség koncepciója, hanem a kritikai élet negativisztikus módszerekkel való erőteljes dinamizálása, a jogosan kemény hangütés, az elutasító kritika szabadsága, néha az igazságtal anságig polemikus fogalmazás hozhatna némi eredményt. Közvetve tőleg vi szont érdemes megjegyezni: természetesen a becsmérő és visszatetszően ag resszív beszéd teljes kizárásával. Ehhez persze nélkülözhetetlen az iskolázott kritikus távolságtartó szuverenitása, kulturális felelőssége, nagy tágasságú hermeneutikai készenléte és a látásmódot átható integráns szemlélete. A kritika szemléleti biztonsága. Kisebbségi környezetben nagyon erősen tapaszt alhatóak a kritikus személyiség dezintegrálódásának jelei: különböző minő ségeiben más-más magatartást kényszerül tanúsítani. Vagy éppen azonos ma gatartást tanúsít, amikor éles különbséget kellene tennie. Mégis nagyon kevés szó esik a pozicionális érdekek kérdésköréről. Kisebbségi helyzetben kevésbé elvontak a viszonylatok mint a többségi kultúra esetében: a „mindenki függ mindenkitől” sémája érvényesül, indokolva a negatív, a kirekesztőleges meg ítélések vállalhatatlanságát. Nem a kritikai szempontok, hanem az értékítélet diszkurzív feltételei, az értékítéletet befolyásoló nem irodalmi elvárások és tapasztalatok (minden kritikai gesztus, szó szerint mindenhol, életveszélyes érzékenységekbe ütközik) irányítják a lokális kontextusban való értelmezés re-értékelésre tett kísérleteket. A kritikai gondolkodás egyáltalán nem önér tékeiben lényeges, hanem instrumentálizálhatóságában. Ezek a nagyobb lép tékű, erősebb kultúrákban is ismert jelenségek a kisebbségi szociokulturális viszonyok között hatványozottabban érvényesülnek.

Elháritja az értékelést, illetve az értékelés kimondását a figyelmen kívül hagyás, az elhallgatás gesztusa. A reprezentatív teljesítményű kritikusok, ha következetesen alkalmazzák az elhallgatás, a megfélemezés, a tudomásul nem vétel „módszerét” kritikusai magatartásuk megkonstruálásában, idővel a hall-

gatás értékjelentései növelik a megszólalások súlyát, illetve a megszólalás egyszerű ténye már önmagában véve is értékítélet. Hosszú távon a hallgatások és megszólalási alkalmak által körvonalazódhat egy jól kivethető kritikusi „létterv”. De ha sokan kísérlik meg fenntartani az így megalkotott, tagadhatatlanul elegáns (és könnyebben viselhető) kritikusi tartást, egyre érzékelhetőbb a „kimondottan” negatív kritika áldásos hatásának hiánya. Ezért a „cselekvő hallgatás” ellenében mégis fontosabb a kimondás gesztusát vállalók cselekvő beszéde, mert általános a tapasztalat, hogy a nem kívánt, de erőteljes, virulens hangokat egyszerűen nem lehet a visszhangtalanság csöndjébe fojtani. A „kritika szükséges és kívánatos kulturális heteronómiaja” kisebbségi körülmények között nem valósítható meg. Világos a szélesebb konszenzuális közösségekbe való rendeződés lehetetlensége is, hiszen meglehetősen erős az együttes kritikai erő hiánya. Az egybehangzó kritikai perspektívák együttes ereje helyén legfeljebb egy-egy markáns kritikai hang állhat. A kritikusi öntudat strukturái nélkülözik a társas kölcsönösségben való konstituálódás lehetőségét. Egy adott kritikai beszédforma önképe, szemléleti biztonsága pedig csak a más beszédformák általi attribúciókkal kölcsönhatásban fejlődhet ki és revidiálódhat. A Másik kritikai elképzelései teszik lehetővé a saját megközelítés világosabbá tételét. A kritika önmeghatározódása csak a társas elfogadás, tagadás és distancia útján lehetséges.

Kulturális adottságaink közepette hihetetlenül fontos lenne – fontosabb, mint bárhol másutt – az a konzekvens kritikusi attitűd, tartás, amely fogékony, de nem elnéző saját kultúrájának termékei iránt, amely alkalmi jelleggel sem provinciálisan engedékeny, mert ami meghatározza a szellemi arculatát, az nem a kártékonyan kritikátlan jóhízeműség. „Az irodalom műbírálata lokális, ami nem jelenti, hogy provinciálisnak is kell lennie” – írja Radnóti Sándor (*A piknik. Írások a kritikáról.* Bp., 2000).

Ilyen tekintetben a vajdasági kritikai projektumokat az utóbbi években radikális kihívások érték. A kisebbségi irodalombírálatnak, újra a fenti szerzőt idézve, „létfeltétele az aktuális látomás, vagy szerényebben ismeret annak a helyi kultúrának a létmódjáról, amelyben működik, és az ennek megfelelő stratégiák”. Függetlenül attól, hogy mely teoretikus elképzelések terében kíván tájékozódási pontokat kijelölni, mely elméleti hagyomány szempontjaiban gondolkodik, biztosítania kell a széles körű olvasás hozzáférést a szöveghez, mert a kurrens elméleti iskolák területén járatlanok nem fogják beszédében felismerni a nyelvet. A kánon szélessége, a kánon horizontjának esetleges tágíthatósága a hozzáférhetőség kritériumát állítja középpontba. Az egyes kritikai fogalmak jelentéskörei és funkciói másutt sem világosak a szélesebb közösség számára, a kis létszámú kisebbségi kulturális közösségben pedig szinte elenyészőnek mondható a potenciális „nyelvértők” száma. Bizonyos

teoretikus keretek között a nyelv viszont nem gondolható el másként a könnyebb érthetőség kedvéért sem. Így a kritikának meglehetősen szűkösek a lehetőségei, az elméleti ismeretek tekintetében tájékozatlan közegekben az „egyszerűsítő beszéd” beágyazottsága a nyelvi kérdéskomplexumba eléggé lekötö az energáit, átszínczi, átformálja mondandóját. Némi sarkítással nyelve vagy gyanúsán elégtelen, vagy éppen olvashatatlan. Rákényszerül a segítő célzatú egyszerűsítésre, mert érzékelhetően az az (esetenként akár nagyon színvonalatlan) kritikai olvasat válik döntő jelentőségűvé, amely megadja a megértés örömét, amely érvényesíteni tudja a beszédkódok erejét, hatékonyságát: a kánonalkotó erő is a megértés függvénye. E gondolatkör alapját a színvonalas vajdasági magyar kritika történetébe való belepillantás alkotja, hiszen sohase tudta szélesebben magára vonni a helyi közönség érdeklődését, igazán mélyen befolyásolni ízlésvilágát.

Az uralkodó irodalmi közfelfogás számára a kritika a könyvkritika műfajában jelenik meg. Pedig különösen egy kisebbségi kontextusban minden kulturális mozdulat, emlékműsor, alkalmi versösszeállítás, felvonultató jellegű rádiós, televíziós műsor vagy bármely más antologikus olvasási mód szélesebben orientáló jelentőségű. Beszélhetünk természetesen a markáns arcélű nyomtatott fórumok szerepéről is. Milyen szerkesztői (kritikai) koncepciót implikál a gyöngébb szövegek megjelentetése? Mindenesetre a békés egymással-létiség elismerését közvetíti egy minőségi tekintetben kizárólagosabb, az egyértelmű értékorientáló szemlélet ellencében. Nagyon lényeges lenne pedig a hihetetlenül kevés lehetséges kritikai orgánus szellemisége, a provincializmussal ki nem egyező megbízhatóan értékorientáló magatartása. Nem biztosítható kritikai megértés és figyelem (szerkesztői megbecsülés) mindennek, ami létrejön, amikor már nem bízhatunk az értékek úgymond „spontán” ellenállásában. A vagy vagyoló reflex működtetése a dilettantizmus kizárásához nélkülözhetetlen. Hogy az értékes széles teret, világos és egyértelmű hangsúlyokat kaphasson. A kisebbségi irodalomkritikai gondolkodásnak a helyzethez való viszonyulásként kell értelmeznie önmagát, de nem a helyzet szentesítéseként. S ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A lokális retorika nem akadályozhatja meg a viszonyító, a kontextusokon átívelő gondolkodást a kulturális többes-értelmezhetőség kifejeződését. Lényeges a kritikának a komparatív retorikában megmutatkozó mindennemű tájékozottsága, a széles kulturális anyagból merítő összehasonlítási képessége, a szemantikai nyitottsága, dialogikus hajlandósága.

Mindent egybevetve az irodalomkritikai problémafölvétel itt is egy hihetetlenül nyitott szemléletet és nyelvet követel, amely tagolni képes az olvasás újabbnál újabb tapasztalatait, a szemantikai mozgások többrétűségét, a gondolkodás elméleti zárómozgatait, támpontokat nyújt az értelmezés kidol-

gozásához, perspektívákat, értelmezési ösvényeket jelöl ki, de nem jelent korlátokat, mert nem csak olyan értelmezéseket enged meg, amelyek nem sértik egy koherens teória tételező beszédét. Lényegesek a Krieger-féle elméleti következtelenségmozzanatok, mert különben a kritika túlságosan egyformára és egysíkúra olvasná a műveket, éppen olyan egysíkúra, mint amilyen egysíkúra olvassa az irodalmat errefelé például a kisajátító típusú, etnopolitikai hangoltságú kulturális reprezentáció.

Elhangzott a Szombathelyen 2003. szeptember 26–27-én megtartott Merre tart a kritika? című tanácskozáson

